

IETS UIT DE GESCHIEDENIS VAN EEN ROTTERDAMSE KRANT

DOOR DR. E. DIEMER

DE geschiedenis van de Nederlandse dagbladpers als geheel, maar ook van menige afzonderlijke krant, is boeiend. Men moet hopen dat, nu zich de laatste jaren zovele veranderingen binnen die pers voltrekken en ook bladen ophouden te bestaan, het met de archiveringen in orde is. Een krant is als regel zo geconcentreerd op het heden, dat het vastleggen van het eigen verleden er bij dreigt in te schieten.

Mijn artikel bedoelt iets te vertellen uit de geschiedenis van de krant met de specifiek Rotterdamse naam *De Rotterdammer*, voor het eerst verschenen in mei 1903, maar waarvan de oprichting niet is los te maken uit het kader van die tijd.

Zoals met andere facetten van het Nederlandse volksbestaan het geval is, geldt ook voor een belangrijk deel van zijn dagbladpers dat het in de negentiende eeuw een eigen stempel heeft opgedrukt gekregen. Het was immers de eeuw van emancipaties en politieke bewustwording en ook de eeuw van technische ontwikkelingen en van snellere verbindingen. De afschaffing in 1869 van het 'dagbladzegel', deze belasting op het formaat van de kranten, opende vele mogelijkheden.

Wie daar ook gebruik van maakte was Abraham Kuyper in 1872 met zijn *Standaard*. Wat Kuyper met zijn krant (1872), met zijn partij (1878), met zijn universiteit (1880) en ook met zijn kerkelijke beweging (1886) heeft willen nastreven is bekend: via emancipatie van de zijnen naar herkerstening van de samenleving. Zijn eerste hoofdartikel in *De Standaard*, dat van 1 april 1872, is al typerend: wat de geuzen in 1572 konden, dat kan nu nog: de 'kleine luyden' moeten uit hun schulp te voorschijn komen.

Nu zou men kunnen verwachten, dat alle eigen kracht op deze krant zou worden geconcentreerd en dat men zou afzien van regionale en lokale bladen. De werkelijkheid is een andere: ze verschijnen bij tientallen en Kuyper moedigde het aan. Hij schrijft telkens: Onze pers is zwak, en dan bedoelt hij: zwak in aantal. Men heeft uitgerekend dat in Nederland sinds 1869 zo'n 150 pro-

testants-christelijke dag- en nieuwsbladen zijn verschenen; vaak mislukte het, maar dan begon men opnieuw. Een voorbeeld: toen De Rotterdammer in de jaren dertig in de stad Utrecht met een eigen krant begon, was dat daar de dertiende poging. Ik herinner me dat de 'mannen broeders' hierover bij de opening goedmoedige grapjes maakten.

Hoe deze expansie te verklaren? Men voelde aan, aan het landelijke blad niet genoeg te hebben. De Standaard was vaak ook te duur voor de meestal bescheiden beurs. Dan was er de plaatselijke politiek, waar De Standaard uiteraard niet aan toe kwam. Er was ook het 'districtenstelsel' in de politiek, er waren de plaatselijke organisaties die gesteund moesten worden. Er was tenslotte ook een journalistieke drang die om ontlading vroeg; heel wat politici die later in 'de grote pers' zouden gaan schrijven, zijn in een plaatselijk blad begonnen.

Kuyper was daar niet tegen; integendeel, hij moedigde het aan. Hij stelde wel een voorwaarde: hij zag zich de geroepen leider en wenste ook als zodanig erkend te worden. Zijn krant, De Standaard, moest worden beschouwd als 'het hoofdorgaan'; hij zag zich als 'de generaal' en de redacteurs van de andere bladen noemde hij 'subalterne officieren' – ze werden niet zelden door hem vermaand. Hij was bijvoorbeeld tegenstander van onderling debat – dat zou de kracht naar buiten maar verzwakken. Uiteraard zou deze houding later wel eens op moeilijkheden stuiten. Zelf werd hij ouder, was jarenlang ook duidelijk teleurgesteld wijl aan de kant geraakt; tegelijk ontwikkelden zich onder zijn volgelingen, niet in de laatste plaats door zijn eigen scholing, bekwaamheden die naar zelfstandigheid tenderden. Botsingen konden niet altijd uitblijven; ook de geschiedenis van De Rotterdammer zou er voorbeelden van gaan bieden.

Wat de gang van zaken bij de oprichting van die plaatselijke of regionale bladen betreft, als regel was zij het resultaat van activiteit bij lokale kiesverenigingen die – soms via een daartoe aangewezen commissie – besloten tot oprichting van een persvereniging die op haar beurt het blad moest gaan 'runnen'. Verder was er in de regel een commissie van advies en toezicht, waarin elke deelnemende kiesvereniging een lid benoemde en die bijvoorbeeld de benoeming, door het bestuur van de persvereniging, van een hoofdredacteur moest goedkeuren. Verenigingen dus, en het voor-

deel van een vereniging – naast andere voordelen – is dat notulen er een inherent bestanddeel van uitmaken. Mede dank zij deze situatie beschikken wij vandaag over interessante gegevens met betrekking tot de oprichting van deze Rotterdamse krant.

Als directeur-hoofdredacteur H. Diemer op die vreemde maandagmiddag 13 mei 1940 nog eens door zijn dan stille krantengebouw aan de Goudsesingel zwerft – ‘zwalkte’, zo zou hij het later noemen – zit de dreiging van wat op 14 mei gaat gebeuren al in de lucht. Wat doet men in zulk een situatie? H. Diemer kan niet veel meer meenemen, maar hij pakt de geschiedenisboeken van zijn krant onder de arm en neemt ze mee naar huis in Kralingen; dank zij deze geste beschikken wij vandaag over een merkwaardig brok persgeschiedenis van 1901 tot 1940.

De voorgeschiedenis al geeft blijk dat men bij het begin al weet heeft van grondig organiseren. Tussen 31 juli 1901 en de verschijning van het eerste nummer op 15 mei 1903 zijn niet minder dan 47 voorbereidende vergaderingen gehouden. De eerste is die van 2 augustus 1901 van een ‘voorlopig comité’, dat van de Rotterdamse antirevolutionaire kiesverenigingen in haar vergadering van 31 juli opdracht had gekregen ‘te overwegen op welke wijze te Rotterdam kan gekomen tot de oprichting van een eigen antirevolutionair blad’. Het blad zou niet mogen uitgaan van de kiesverenigingen zelf, want zij zijn ‘voor zulk een financiële onderneming niet het aangewezen orgaan’. Vandaar dat er een persvereniging moet komen, zij het dat deze ‘een vrij degelijk verband’ moet hebben met de kiesverenigingen. De aangewezenen laten er geen gras over groeien: al op 2 augustus zijn ze bijeengekomen.

Later heeft het blad wel eens de naam gehad als oppositieorgaan tegen Kuyper te zijn gedacht, maar uit de notulen blijkt niets van enige bedoeling in die richting. Wel wordt er spoed achter de zaak gezet. Op de eerste vergadering reeds, die van 2 augustus, wordt besloten tot informatie naar drukmogelijkheden, en op de eerstvolgende vergadering, die van 16 september, liggen er zelfs reeds drie aanbiedingen op tafel. Op 11 november is al een belangrijk principieel punt aan de orde: wie mogen lid worden van de persvereniging; antwoord: alleen leden van een kiesvereniging.

Belangrijke datum is 25 november: er is dan een openbare oprichtingsvergadering in lokaal Obadja aan de Prinsenstraat. Ds.

H. C. van den Brink kan 200 'broeders' welkom heten. Er is ook een verslaggever van de N.R.C., maar die wordt zachtken verwijderd: 'de pers kon niet worden toegelaten'. Hierover is men het eens: 'Rotterdam heeft broodnoodig behoefte aan een eigen a.r. blad waarin onze beginselen op kundige en degelijke wijze worden bepleit'. Zou men maar niet wat kalmer beginnen, met een niet-dagelijks verschijnend blad bijvoorbeeld? Nee, opgemerkt wordt door een der 'broeders', 'dat een dagblad wel kans van slagen zal bieden, doch niet een blad dat slechts twee keer per week verschijnt'. Een arts ter vergadering toont de noodzakelijkheid aan van het bestaan van een a.r. blad voor Rotterdam, 'daar de hier ter stede bestaande liberale bladen onlangs geweigerd hebben ingezonden stukken op te nemen betreffende het prostitutievraagstuk, hoewel hoogst kies van toon'.

Op deze oprichtingsvergadering volgt op 10 maart 1902 de eerste ledenvergadering, en wel in gebouw De Hoop, Coolvest 44. Bij die gelegenheid worden de statuten vastgesteld; doel is 'de uitgave en exploitatie van een blad voor Rotterdam en omstreken ter behartiging van de belangen van de hier te lande georganiseerde a.r. partij'. Nog in dezelfde maand doet men een nieuwe stap: op 21 maart wordt op een ledenvergadering in Het Nut aan de Oppert de naam vastgesteld. Alle leden van de persvereniging hadden suggesties mogen doen, en die kans was ruimschoots benut. Een merkwaardige collectie was uit de bus gekomen, merkwaardig genoeg om hier te worden vermeld: De Bandelier, Rotterdams Wekstem, Vrijheid door Recht (of Gerechtigheid), De Voorlichter, De Hoop, De Wimpel, De Rotterdammer, Onze Stem, De Pionier, Recht voor allen, Voor recht en plicht, Gods eer ons deel, Langs rechte weg, Chr. Dagblad, Giselius, De Rijzende Hoop, De Banier, Het Rotterdams a.r. dagblad, Jethro, Ons Program, Onze Rich-ting, De Unie, Voortvaren, De Bloei van Nederland, Groen van Prinsterer, Rotterdam a.r.!, De Baanbreker, Het Groentje, De Voorloper, De Vaan, De A.R., Onze Vlag, Nederland en Oranje, Courant, De a.r. Gids, Onze hulpe is in de naam des Heren, Minister Kuyper, De Watergeus, Ons Parool, Chr. Nieuwsblad, De Oranjevaan, De Rotterdamse a.r., De Geus, Johannes, De Waarheidsvriend, Maas- en Rottebode, Ons Volk, Eben Haezer, Ons Isolement, Rotterdams Leven, God zal het voorzien, Hollands Dagblad, De Maasstad.

De keus leek moeilijk. De notulen laten de lezer van vandaag in het onzekere over de overwegingen, maar vermelden alleen dat met vrijwel algemene stemmen besloten werd tot *De Rotterdammer* als naam. Misschien – herinneringen liepen lang in die tijd – had men nog in het geheugen een ‘driestar’ van Kuyper uit *De Standaard* van 19 september 1893, waarin deze met vreugde constateerde dat Rotterdam in *De Nederlander* (gedrukt bij Ter Weeme) een eigen a.r. dagblad gekregen had, om tegelijk te betwijfelen of de naam wel gelukkig gekozen was: ‘Een lokaal blad komt verder met een lokale titel’. Kuyper kende zijn pappenheimers, ook op het gebied van de pers. Voor het overige bewijzen vele van de in 1902 gesuggereerde namen wel, hoezeer men een krant zag als een ‘zaak van geloof’.

Intussen gaan de voorbereidingen verder. In mei van hetzelfde jaar 1902 blijken er ten departemente van Justitie enige bezwaren tegen de voorgedragen statuten, wat de broeders ‘gezocht’ voorkomt; maar, zo heet het, zoiets is nu eenmaal gebruikelijk, en iemand moet in Den Haag de zaak gaan toelichten; ‘de secretaris wordt voor deze feestelijke gelegenheid aangewezen’, zo lezen we. Wat later, in maart 1903, staat nog een reis naar Den Haag op het program; men vindt het namelijk correct toch eens met Kuyper, dan minister, te gaan praten, en het gelukkige bestuurslid komt thuis met een milde gift; we lezen: ‘Het bestuur verneemt dit met blijdschap, temeer daar het bestuurslid Zijne Excellentie gezegd had, dat het meer te doen was om het feit dat hij een aandeel nam dan om het bedrag zelf’.

Overigens, zo constateert men op 2 december 1902, komt het geld aanvankelijk niet vlug genoeg binnen, maar dat is geen wonder: christelijk Rotterdam moet in die tijd bovendien twee nieuwe scholen en een nieuw kerkgebouw betalen. Maar het tijdstip van verschijning nadert voelbaar. Op 30 december 1902 wordt in *De Doelen* een grote propaganda-avond gehouden. De zaal is stampvol. Drie sprekers hebben achtereenvolgens als onderwerp gekozen ‘Onze a.r. pers’, ‘Een Rotterdams dagblad’ en ‘De tekenen der tijden’. Dé verrassing van de avond is een proefnummer van de nog te verschijnen krant, compleet met een verslag van de propaganda-avond zelf, zulks à 2 cent. Men staat verheugd perplex. En de notulen van 5 januari 1903 melden dat zich ook al een bezorger heeft aangediend. . . ‘t Wordt menens’, zou H. Diemer hier later met

potlood bij schrijven. Maar het wordt ook nodig: we beleven 1903 en de notulen van 9 maart schrijven: 'Vooral ook met het oog op de woelingen onzer dagen is een spoedige verschijning zeer gewenst'. En nog eens op 6 april: het moet er nu van komen, ook vanwege de rumoerige dagen en de naderende raadsverkiezingen.

De laatste loodjes moeten nu vallen: Welke drukker? Welk formaat? Welke hoofdredacteur? En welk adres? Gaarne had men voorkeur gegeven aan een drukker die in staat zou zijn tot het grote formaat ('gelijk aan dat van de N.R.C.', zo staat het in de notulen van 15 april), maar geen van de aankloppende drukkers is daartoe in staat. Er wordt node berust; de order gaat naar Ter Weeme. En wat de hoofdredactie betreft, op de vergadering van 20 april wordt het bestuurslid mr. A. de Jong daarmee belast. Hij was geboren in 1869, in 1903 dus 34 jaar oud. De notulen vermelden: 'In hem meent, zegt de voorzitter (ds. Van den Brink), het bestuur te hebben gevonden een principieel man, doordrongen van de eis onzer beginselen, ook voor het sociale leven onzer dagen; met een vaardige pen; bekend met de volkstoorn en meelevende met het hart van het volk; van degelijke kennis en grondige studie; die bovendien een geboren Rotterdammer is. Waarom hij mr. De Jong met warme handdruk namens bestuur en leden met deze benoeming gelukwensst. Voor de gelukwensen zijn dank betuigende, zet mr. De Jong verder met een kort woord uiteen, dat hij deze taak met de hulpe des Heren en de steun van bestuur en leden wenst te aanvaarden, in verband waarmee hij zijn mandaat als bestuurslid ter beschikking der vergadering stelt'. De Jong is hoofdredacteur geweest tot aan zijn benoeming als wethouder in 1910.

Het is hier niet de plaats lang bij deze opmerkelijke figuur stil te staan. Pater Hyacinth Hermans zou later van hem schrijven dat hij door allerlei levensomstandigheden niet de rechte levenshouding heeft kunnen bewaren, door welke hij in den beginne persoonlijk zo sterk imponeerde. Niet onmogelijk dat Kuyper van zijn benoeming enige moeilijkheden verwachtte. Op 5 mei 1903 althans vermelden de notulen: 'De voorzitter rapporteert het een en ander aangaande zijn bezoek bij Minister Kuyper, die hem tot een onderhoud had uitgenodigd'. Over de inhoud van dit 'een en ander' laten de notulen ons echter in het ongewisse. Zelf zijn opvolger in een later tijdsgewricht als hoofdredacteur heb ik De Jong kort voor zijn dood in 1948 nog bezocht in zijn woning aan de Croos-

wijksesingel: een vereenzaamd man, zwaar lijdende onder de reumatiek. En wat tenslotte het adres betreft: op 5 mei, zo kort voor de verschijning op 15 mei 1903, valt de keuze op Steiger 23, hoek Moriaansplein.

Overziet men achteraf de periode van voorbereiding, dan vallen zowel de volharding als de degelijkheid op. De notulen laten niet veel details ongenoemd van wat er bij een krant komt kijken – tot en met de advertentietarieven: 1-5 regels 0,75; elke regel meer 0,15; 500 regels 12 cent per regel, 1000 regels 10 cent per regel, politieke advertenties steeds 15 cent per regel; liefdegaven $7\frac{1}{2}$ cent per regel. Wel duidelijk dat ze eens voor herziening in aanmerking zouden komen.

Maar al was het eerste nummer op 15 mei uitgekomen, ook tijdens de rit viel er nog heel wat te regelen. Op 15 juni vermelden de notulen de instructie voor de hoofdredacteur; vergelijkt men zijn positie met de thans in ons perswezen gebruikelijke, dan treffen zijn bevoegdheden die ten dele liggen op het vlak dat thans aan de directies is toegedacht. Maar zijn plichten zijn eveneens duidelijk: gewoonlijk om de andere dag een door hem te schrijven hoofdartikel bijvoorbeeld. Meer problemen levert de benoeming van een directeur op; op 26 juni hakt het bestuur de knoop door: mr. De Jong wordt tevens directeur. Maar ook de huisvesting blijft de aandacht van het bestuur bezighouden. Spoedig blijkt dat de eigenaar pand Steiger 23 heeft verkocht, het wordt nu Hoogstraat 132, daarna Hoofdsteeg 27. Er zijn voorts zorgen van financiële aard. Meermalen vindt men tot in de notulen de vraag geopperd: moeten we doorgaan?, maar evenzovele malen volgt een bevestigend antwoord. Wel wordt spoedig besloten tot een andere rechtsfiguur: de persvereniging wordt al begin 1905 in een naamloze vennootschap omgezet. Over het advertentiebestand valt voorshands niet te juichen. Daarentegen stijgt de oplaag voortdurend: 1 januari 1905 3600; 31 december 1905 4600, en de komende jaren neemt het aantal klachten toe dat de drukker het niet aan kan: de groei in abonnementen moet eer worden afgeremd dan bevorderd. Daarom wordt naar betere voorzieningen uitgezien. Al begin 1904 was de wenselijkheid uitgesproken van een eigen drukkerij. En de notulen van 12 november 1907 geven te lezen: 'De drukkerij van De Maasbode, daartoe ernstig aangezocht, kan het blad helaas niet drukken'.

Intussen komt het in 1907 dan toch tot het – eerste – conflict met Kuyper en diens Standaard, en het wordt een fel conflict, al valt dit aanvankelijk uit de notulen niet af te leiden. Het is een bekende stelling in de sociologie, dat conflicten tussen groepen die dezelfde centrale waarheden delen, maar daaruit verschillende normen voor het handelen afleiden, als regel feller zijn dan conflicten tussen hen die geen gedeelde waarden bezitten.

Zoals gezegd, de notulen houden het aanvankelijk sober. Ze waren geschreven door de hoofdredacteur in diens hoedanigheid van secretaris van het bestuur. We lezen eerst alleen van discussie binnen het bestuur, die zich ontspint, die wordt voortgezet en die wordt ten einde gebracht, doch dit laatste was maar betrekkelijk. Op een der volgende aandeelhoudersvergaderingen namelijk komt het probleem levensgroot ter tafel. Enkele heren hadden een ingezonden stuk geschreven, waarin de hoofdredacteur werd gelaakt, weshalve ze nu een resolutie op tafel legden met kritiek.

Wat was er gebeurd? Ik liet al doorschemeren, dat het aanvankelijke gezag van Kuyper als leider langzamerhand niet meer in de mate als voorheen werd aanvaard. De oppositie was overigens niet steeds gelijk van aard. Omstreeks 1907 verpersoonlijkte zij zich vooral in de figuur van de hoogleraar D. P. D. Fabius, die tegen zekere gedachtengangen van Kuyper onverdroten bezwaren ontwikkelde. Welnu, mr. De Jong aarzelde niet Fabius in de kolommen van zijn krant gastvrijheid te verlenen, wat niet alleen Kuyper ernstig verdroot, maar ook in het bestuur van De Rotterdammer geen onverdeelde waardering vond.

De op tafel gelegde resolutie gewaagde ervan; zij stelde onder meer 'dat in de laatste tijd terecht in de boezem onzer partij bezwaren zijn gerezen tegen de inhoud van ons blad' en verklaarde 'af te keuren de wijze waarop in sommige hoofdartikelen en asterisken (driestarren) door de hoofdredacteur of onder zijn toestemming door een ander, kritiek wordt geoefend op de gang van zaken in onze partij, als zijnde ontijdig, ongemotiveerd of onbroederlijk'. Ook het vervolg van de resolutie – te lang om hier aan te halen – jekte er niet om, maar de hoofdredacteur verweert zich krachtig. Hij verzet zich met name tegen de eis, dat hij voortaan geen ingezonden stukken mag weigeren zonder toestemming van commissarissen der vennootschap. Dat zou, merkt hij op, de ondergang betekenen voor het blad. De aandeelhoudersvergadering stemt

scherp verdeeld: de resolutie wordt verworpen met twaalf tegen tien stemmen. In 1915 zou een tweede conflict met betrekking tot Kuyper volgen.

Het jaar 1908 brengt eerst een andere drukker, Van Sijn, maar het formaat verandert niet. De oplage bedraagt december 1908 5125, december 1909 5300. In 1910 volgt dan het aftreden als hoofdredacteur van de tot wethouder gekozen De Jong. Hij behoudt zijn belangstelling voor het blad; zo vindt de nieuwe wethouder spoedig dat de krant meer aandacht moet besteden aan de stedelijke politiek. Als hoofdredacteur wordt hij opgevolgd door prof. m.r. P. A. Diepenhorst, die op zijn sollicitatie met algemene stemmen werd benoemd. Met de opvolging van De Jong in de directie blijft het even sukkelen, totdat op 23 februari 1912 uit 32 sollicitanten H. Diemer wordt benoemd, dan 33 jaar oud, een man die zich reeds op verschillend gebied had onderscheiden en die al dadelijk op de eerste commissarisvergadering pleit voor een eigen drukkerij. Hij heeft zelfs reeds een begroting bij zich en het wachten lijkt nog alleen op het passende gebouw. Dat wachten behoeft niet lang te duren: de Gereformeerde Kerk wil haar gebouw aan de Goudsesingel verkopen, en op 20 december 1912 blijkt het al gekocht – voor f 40.000. Enkele maanden later reeds wordt het in gebruik genomen. De inrichting was wel ‘aangepast’: op de ‘gaanderijen’ kwam de – aanvankelijk uiteraard nog omvangrijke – handzetterij te staan, in het schip van de kerk kwamen de persen en meer nog naar achteren de zetterij en de rotatiepersen. Het jaarverslag van directeur H. Diemer vermeldt dan 45 man personeel: de hoofdredacteur, vier redacteurs, zeven man administratie, dertig man technisch personeel, ‘En ten slotte de directeur’, zo voegt hij eraan toe.

De directeur heeft zijn positie wel gevonden. Gesteund door de eigen drukkerij gaat het met de krant steeds crescendo. Er gaat zelfs iets gevoerd worden als wat we tegenwoordig zouden noemen een ‘geïntegreerd-mediumbeleid’: naast de krant ook tijdschriften en boeken. In de krant zelf komen telkens nieuwe rubrieken. Er is maar één reden tot klacht: hoofdredacteur Diepenhorst woont te Amsterdam, en het gaat langzamerhand niet meer aan, dat de hoofdredacteur niet als het ware bij de krant zelf woont. Het zal overigens nog tot 1920 duren, eer op dit gevoelige punt een voorziening wordt getroffen.

Maar eerst was er – in 1915 – het tweede conflict met Kuiper, die ditmaal gebelgd was over de wijze waarop het Rotterdamse blad zich met de door Kuiper gekritiseerde Theo Heemskerk feitelijk solidair had verklaard. Kenners van die tijd herinneren zich de brochurestrijd vóór en tegen. Een van die brochures (die van Anema, Bavinck, Diepenhorst, Heemskerk en De Vries) wilde rekening gehouden zien met het feit dat in de persverhoudingen wel iets was veranderd. De dusgenaamde ‘kleine pers’ was niet klein meer, maar tot een macht in het land geworden, en daarom was ook de verhouding tot De Standaard een andere geworden. De Standaard echter, zo stelde men, was, behoudens een enkele beperkte vergroting, gelijk gebleven. Uit de veranderde situatie diende nu ook de consequentie te worden getrokken. Achteraf kunnen we zeker stellen, dat ook dit conflict zijn nuttige functie heeft gehad. De inmiddels in de wereld van de christelijke dagbladpers gegroeide situatie was immers duidelijk gesteld; De Rotterdammer mat zich steeds meer met De Standaard.

Kenmerkend is in dit opzicht ook wat besproken werd in de commissarisvergadering der N.V. van 28 november 1920. Daar stelde H. Diemer het al niet nieuwe punt aan de orde, dat de vervulling van het hoofdredacteurschap herziening behoefde. Hij had lof voor de hoogleraar P. A. Diepenhorst, maar de hoofdredactie kon niet langer bevredigend worden gevoerd ‘in een enkel vrijkomend uur, dat slechts één persoon daarvoor zou kunnen disponibel stellen’. En dan vervolgt hij: ‘Nog iets anders eist hierbij aandacht. Zolang dr. Kuiper De Standaard redigeerde, vertoonden Standaard en Rotterdammer in zoverre hetzelfde beeld, dat beide een hoofdredactie hadden die niet woonde op de plaats van uitgifte van het dagblad en dus uiteraard met de politieke beschouwingen een dag na de overige persorganen van hun mening konden doen blijken. Nog een ander punt van overeenkomst was er. De hoofdredactie van De Standaard en die van De Rotterdammer verkeerden beiden buiten het eigenlijke politieke leven van onze partij: niet één zat in de Tweede Kamer. Dit beeld is nu ten opzichte van De Standaard geheel gewijzigd. Voor ongeveer een jaar heeft Kuiper de persarbeid aan De Standaard moeten neerleggen en heeft men zich daar geassumeerd een staf van redacteuren, vooraanstaande zowel in de partij als in het praktische politieke leven. . .’

Kortom, men heeft er daar van gemaakt wat ervan te maken

viel. Maar De Rotterdammer is achtergebleven. 'Zelfs mag het feitelijk bejammerd worden, dat De Rotterdammer niet beproefd heeft op het juiste ogenblik beslag te leggen op een man als de heer Schouten, die, toch Rotterdammer zijnde, ons krachtig had kunnen steunen, maar die nu geheel door De Standaard is opgeëist.' Te volharden in de bestaande toestand achtte H. Diemer onverantwoordelijk. Diemer zelf blijkt aan versterking van de hoofdredactie met iemand als mr. H. Bijleveld te hebben gedacht: 'Voorzeker iemand gestruikeld op het pad van het ministeriële leven, maar jong genoeg om daarover heen te komen . . .'

De commissarissen beraden zich uitvoerig. H. Diemer had gezegd: 'Nu is het nog tijd om De Rotterdammer gelijkwaardig of ongeveer gelijkwaardig te doen zijn aan De Standaard. Van maand tot maand wordt het voor mij als directeur moeilijker om de afstand tussen beide bladen niet in ons nadeel groter te zien worden'. Men blijkt tenslotte zeer ingenomen met de bereidverklaring van mr. V. H. Rutgers, de latere hoogleraar aan de Vrije Universiteit, medewerking aan de hoofdredactie te verlenen, en is spoedig bijzonder tevreden over zijn inbreng. Uit deze tijd dateert ook de bouw van het voorpand aan de Goudsesingel. De oude kerkgevel met de aansluitende panden maakte plaats voor wat later in propagandafolders zou worden genoemd 'het warmrode gebouw aan de Goudsesingel', waarbij, wat duidelijk is, het 'rode' niet zozeer slaat op de politieke kleur van het blad zelf. In 1921 bestaat de inventaris aan machines uit negen persen, acht zetmachines en tien kleinere machines. De tijd is lang voorbij van de augustusmaand 1903, toen zelfs de aanschaf van een enkele fiets in het bestuur werd besproken. Maar ook de techniek was gevorderd.

Materieel blijven ook verder de zaken gunstig lopen. In zijn jaarverslag over 1925 bijvoorbeeld kon H. Diemer constateren: 'Vanaf het eerste jaar, dat het technische bedrijf in dienst van onze onderneming is gesteld, konden winsten worden afgezonderd. Deze winsten werden verkregen door de opbrengsten van uitgeverij en handelsdrukkerij'. Het is wel duidelijk dat H. Diemer hiermee, ook 'avant la lettre', een zwakke plek aanduidt in de huidige grotere christelijke dagbladpers, die niet of niet meer over eigen bedrijven beschikt. Diemer gaat nog verder: hij blijkt zelfs te spelen met de gedachte van een 'tweede krant'; hij ziet 'het ogenblik komen, dat niet meer volstaan kan worden met één soort krant

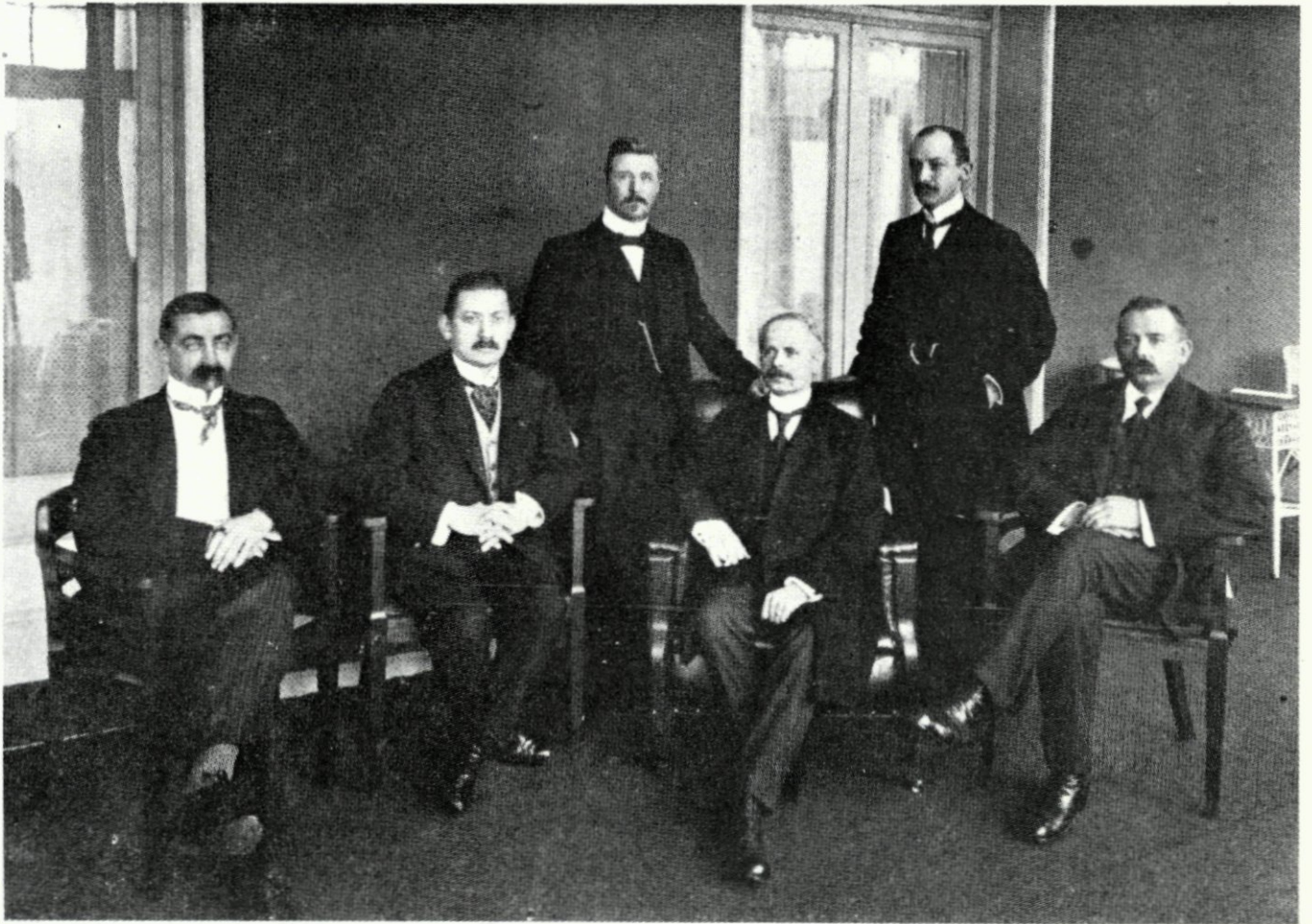
voor de doorsnee-antirev.'. 'Onze ontwikkelde jongemensen, die de studie gekozen hebben, hebben thans reeds nodig de grote pers voor hun vakstudies. En wanneer deze eenmaal ter hand genomen is voor de vakliteratuur, volgt natuurlijk het in zich opnemen van de andere rubrieken evengoed. Ontkend kan daarom niet worden – het is maar het best de waarheid onder de ogen te zien – dat de trouwste aanhangers van de a.r. pers gevonden worden bij de middenstanders en de gezeten werklieden.'

Niet dat dit toekomstbeeld van twee kranten zo aanlokkelijk is: 'Het mooie van onze partij en het mooie van ons Gereformeerde leven is immer geweest, dat mensen van allerlei stand en allerlei maatschappelijke positie met elkander tesamen konden optrekken. Gelijk men naar éénzelfde kerk trekt, onder éénzelfde gehoor, is ook éénzelfde dagblad het onmisbaar cement geworden'. Maar: 'De tijd zal echter onverbiddeijk komen, dat dit op zichzelf mooie beeld door een ander zal worden vervangen, althans wat de pers betreft'. Intussen gaat in datzelfde jaar 1925 wel al een oude wens in vervulling: dan komt voor het eerst 'het grote formaat' van de rotatiepers. Tegelijk blijken weer nadere voorzieningen in de hoofdredactie nodig: P. A. Diepenhorst wordt politiek hoofdredacteur, H. Diemer wordt naast het directeurschap waarnemend algemeen hoofdredacteur.

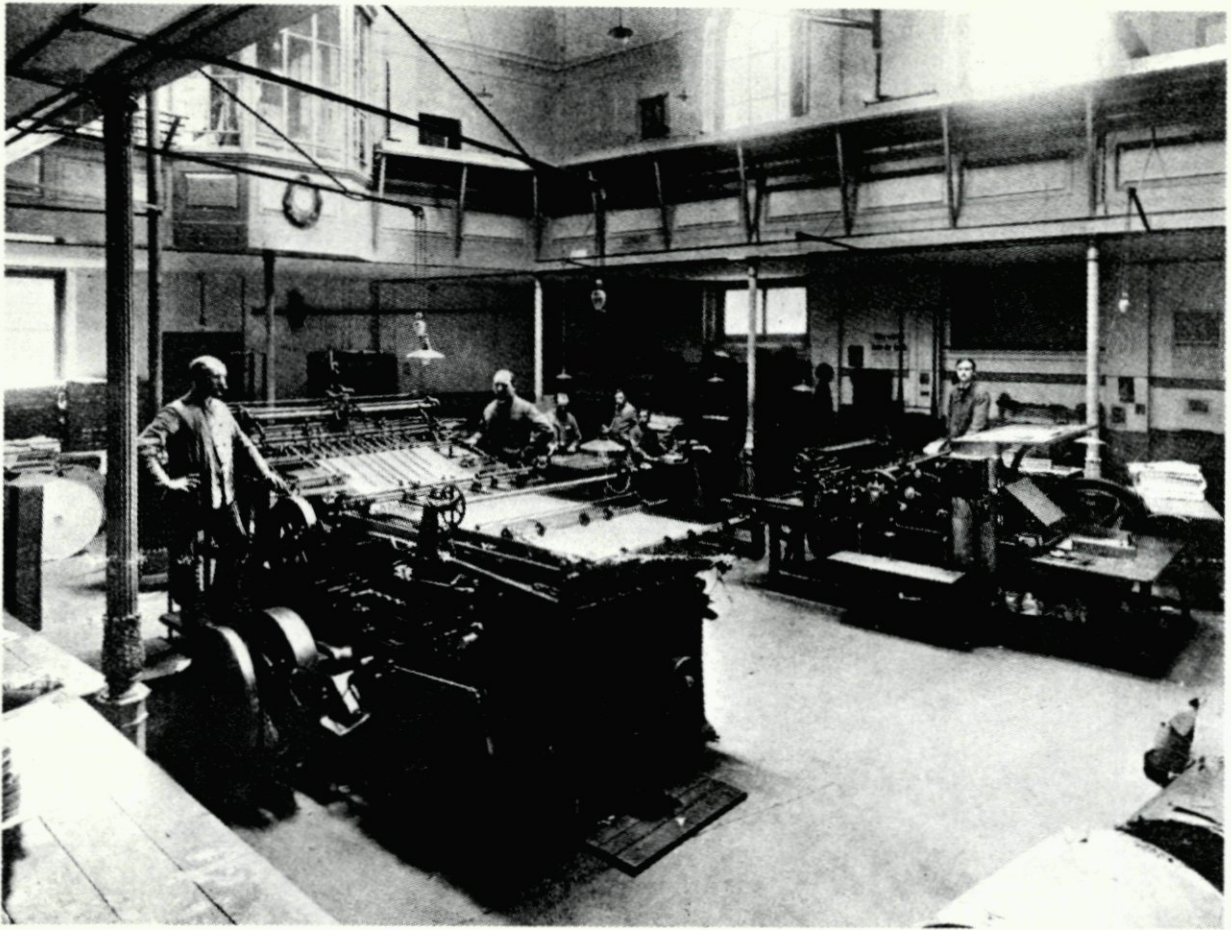
Uit het vele belangwekkende kies ik uit de notulen nog een schijnbaar terloops vermeld, doch niettemin typerend element. Het is uit die van 6 september 1929: 'De directie stelt allereerst aan de orde een vraag zijnerzijds, of commissarissen medegaan met zijn gedachtengang om namelijk van De Rotterdammer steeds meer te maken een nieuws-, familie- en zakenblad voor het christelijk volksdeel. De politiek slaat steeds minder in. Natuurlijk zullen wij niet onze vlag verbergen, doch willen wij onze invloedssfeer uitbreiden, zo moet toch gerekend worden met de tijd waarin wij leven'. En dan lezen we: 'Na bespreking wordt dit standpunt goedgekeurd'. 'Na bespreking...': dus een van de gevallen waarin de notulen de nieuwsgierige lezer niet het verhoopte uitsluitsel geven omtrent de eigen overwegingen.

Toch laat zich de inhoud van de bespreking wel raden. Ook aan De Rotterdammer had zich meegedeeld de ontwikkeling zoals wij die in zovele produkten van de Nederlandse journalistiek opmer-

ken: van politiek partijorgaan naar maatschappelijk-cultureel verschijnsel in onafhankelijk-journalistieke zin. Onderzoekers weten dat deze ontwikkeling samenhangt met factoren als de toegenomen actualiteit en de tendens naar universaliteit in de berichtgeving. Dit kan leiden tot slaken van historische banden van organisatorische aard, met behoud nochtans van de levensbeschouwelijke motivatie. Hoe zich dit alles ten overstaan van de lezerskring heeft voltrokken, daarover zou inhoudsanalyse uitsluitsel kunnen geven. Helaas zijn bij de brand van mei 1940 ook van De Rotterdammer vele 'jaargangen' verloren gegaan. Des te waardevoller zijn daarom de notulen, waaraan in het bovenstaande dus een en ander werd ontleend.

64. Het gebouw van De Rotterdammer, de voorm. Gereformeerde Kerk aan de Goudsingel 105, ca. 1915. 65. Hoofdredactie, directie en commissarissen, ca. 1915; v.l.n.r.: prof. mr. A. Anema, prof. mr. P. A. Diepenhorst, P. Vermeijden Az, T. Plantenga, mr. V. H. Rutgers en H. Diemer.

66-67. Dagblad De Rotterdammer in het kerkgebouw aan de Goudsesingel, ca. 1915. De drukkerijhal in het schip; onder: de handzetterij op de 'gaanderij'.